

הערות ל"כ"י" בלשון המקרא

1. "כ"י" כמילת החיזוק

יש בלשון המקרא "כ"י" שאינה מילת החיבור של השעבוד (אי, אלא, דילמא, דהא)¹ אלא מילת החיזוק והפניית תשומת הלב הקודמת להלב הקודמת לחלק המשפט המחוזק, שהוא החידוש במשפט: במינוח התחביר הפרגמטי היא מצביעה על הנושא הפסיכולוגי (rhème). קודם לה אפוא הנושא הפסיכולוגי, בין שהוא זהה עם הנושא הדקדוקי (בתחביר המקובל) ובין שהוא עצמו אינו אלא מילת תפקוד, לרוב תואר פועל, שבמעמדו שלפני "כ"י" ולפני הנושא הפסיכולוגי הוא משמש כנושא פסיכולוגי, הוא ה"תימה" (thème)². יש שאותו תואר פועל שהוא הנושא הפסיכולוגי ביסודו הוא תואר פועל של ההוספה: אף, גם; של הצמצום וההסתייגות: אמנם, אך, אם-לא, אפס; או של ההצגה: הנה, הלוא. נעייץ כאן בדוגמות לכך.

במקום הזה "כ"י" מפרידה בין הנושא (הדקדוקי והפסיכולוגי כאחד) ובין הנושא: זעקת סדם ועמרה כי-רבה וחטאתם כי כבדה מאד (בר' יח כ) - אמנם רבה... אמנם כבדה מאד. ובמקומות האלה קודמת ל"כ"י" מילת תפקוד נוספת, וכך יש להבין את כוח החיזוק שב"כ"י":

"אף" + "כ"י"

"אף [=נוסף על מה שסופר מקודם לכן, יש לשים לב לעיקר:] כי עשו להם עגל מסכה ויאמרו זה אלהיך אשר העלך ממצרים" (נחמ' ט יח).³

"גם" + "כ"י"

"ותאמר רות המואביה גם [=לא זו בלבד, אלא שימי לב להצעה המפתיעה של האישי:] כי אמר אלי עם-הנערים אשר-לי תדבקין... (רות ב כא).⁴

¹ על פי התפישה הדקדוקית של חז"ל: בעקבותיה גם רש"י עומד על גוני משמעויותיה של "כ"י", כגון בפירושו לבר' יח טו, "ותכחש שרה לאמר לא צחקתי כי יראה ויאמר לא כי צחקתי": "הראשון [כי יראה] משמש ל[שון] 'דהא', הוא שנותן טעם לדבר 'ותכחש שרה' - לפי שיראה; והשני [כי צחקתי] משמש בלשון 'אלא': 'ויאמר לא כדברך הוא, אלא צחקתי'. שאמרו רבותינו [גיטין צ ע"א: דאמר ריק לקיש] כי משמש ב' לשונות: אי, דילמא, אלא, דהא".

² ראה על "כ"י" בין תואר הפועל ובין שאר חלקי המשפט 'בלאו, לשוננו כ (תשט"ז), עמ' 33 ואילך.

³ ראה על משמעויות נוספות של הצירוף "אף כי" בלשון המקרא: אוצר לשון המקרא (ירושלים, 1957), בערכו (I אף).

⁴ וראה הערתו של המפרש (פ' מלצר) ב"דעת מקרא": "ואפשר שעניינו של 'כ"י' הוא 'הנה', ואינו פותח כאן משפט טפל".

"אמנם" + "כי"

"אמנם כי אתם-עם ועמכם תמות חכמה" (איוב יב ב) - שפירושו, אין ספק [באירוניה מרה:] כי אתם עם...

"אך" + "כי"

"ועתה שמע בקולם, אך [=בהסתייגות חשובה זו:] כי-העד תעיד בהם והגדת להם משפט המלך אשר ימלך עליהם" (שמ"א ח ט).

"אם לא" + "כי"

"איכה ירדף אחד אלף ושנים יניסו רבבה, אם-לא [=דבר זה ייתכן בתנאי זה בלבד, והוא העיקר:] כי-צורם מכרם וה' הסגירם" (דב' לב ל).

"אפס" + "כי"

"ויספרו-לו ויאמרו באנו אל-הארץ אשר שלחננו וגם זבת חלב ודבש היא וזה פריה. אפס [=כל התיאור היפה הזה אמת, אבל... יש להתייחס אליה בביקורת מכריעה זו:] כי-עז העם שישב בארץ והערים בצרות גדלת מאד וגם-ילדי הענק ראינו שם" (במ' יג כז-כח).⁵

"הנה" + "כי"

"... יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך. אשתך כגפן פריה בירכתי ביתך בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך. הנה [=התיאור המפורט שהוצג כאן מסתכם בעיקר זה:] כי-כן יברך גבר ירא ה'" (תה' קכז ב-ד) - דבר זה אמת.

"הלוא" + "כי"

"ויקח שמואל את פך השמן ויצק על-ראשו וישקהו ויאמר הלוא [=כלום תתפלא על מה שעשיתי לך? כך היא משמעותו:] כי-משחך ה' על-נחלתו לנגיד" (שמ"א י א) - אכן משחך ה' למלך...

ויש שצירוף יחס משמש כנושא הפסיכולוגי: "בשם ה' כי אמילם" (תה' קיח י) - בשם ה' ודאי הוא שאמולל אותם.⁶

וכן המקום היחיד שבו "כי" בא ביידוע: "מן-השלשה הכי נכבד" (שמ"ב כג יט) - שיעורו: ואשר לאבישי שהיה מן-השלשה, אכן הוא [היה] נכבד באמת.⁷

⁵ והשווה רמב"ן: "... אבל...; וכן ספורנו: "דעת מקרא" ("צ מושקוביץ): "... יש במילה זו גם מעין ניגוד למה שאמרו קודם: אמנם... אבל...".

⁶ "דעת מקרא" (ע' חכם): "כי משמשת כאן מילת חיזוק אכן".

⁷ ב"דעת מקרא" (י' קיל) נזכרת האפשרות ש"הכי עניינו כמו: אמנם, אכן". ואפשר להבין מכאן את ההשתלשלות הסמנטית של הצירוף להבעת דרגת ההפלגה בעברית המודרנית: הנכבד ביותר; ובלשון רד"ק: "שהוא היה היותר נבחר מן השלושה".

2. "כי" = "כ-כ" (אמפאטית)

כשם שמצינו את "כי" של החיזוק בלשון המקרא כן אנו מוצאים פה גם את "כ-כ" האמפאטית (בלשון המדקדקים "כ-כ האמיתות")⁸. לדוגמה: "כי-הוא כאיש אמת" (נחמ' ז ב) - הוא אמנם איש אמת; "יתומים היינו ואין (ק) אב אמתינו כאלמנות" (איכה ה ג) - אלמנות הן באמת (ולא כמשל בלבד).⁹ יש מקום לשקול את דעתם של חוקרי לשון המקרא, שיש כאן חילופי כתיב בלבד בין "כי" ל"כ-כ" האמפאטיות.¹¹ אפשר שנמצא סיוע לדעה זו גם בלשון בן סירא: אנו מוצאים בו מקום אחד שבו ההבדל בין הנוסחים השונים הוא בין "כי" ל"כ-", וייתכן ששניהם ביטוי של חיזוק הם: "כי מזיד בווה אביו, ומכעיס בוראו מקלל אמר" (ג טז [א]) - "כמגדף העוזב אביו וזועם אל יסחוב אמר" (שם [ג]), ובשני הנוסחים אפשר להבין את "כי" ואת "כ-כ" כציוני ה"כימה": אכן מזיד הוא הבוזה את אביו; אכן מגדף הוא העוזב את אביו.¹²

3. "כי" בראש משפטי לוואי אדייקטיבי?

הלכטים בניתוח התחבירי של משפטים הפותחים ב"כי" ליד שמות פעולה, אם הם משפטי לוואי (מתוך שאפשר לשאול עליהם את השאלה "איזה?") או משפטי מושא (משום ששמות הפעולה גוזרים מפעלים המצריכים מושא עם "את")¹³ אין בהם כדי להביאנו לידי הכרעה, שאפשר לראות במשפט "כי" במקרים אלו משפטי לוואי אדייקטיבי (כלומר תחליפים למשפטי זיקה ל"ש-", "אשר", "ה-"), כלומר אין הם לאמתו של דבר משפטי לוואי: הם משפטי תמורה (אף שתמורה סוג לוואי הוא, מכל מקום אין היא לוואי אדייקטיבי) לשם הפעולה. יש להוסיף לכך שמדובר כאן בשמות פעולה של פועלי הדיבור והתפישתה, ומשום כך השאלה המכוונת אל משפטי "כי" שלידם אינה "איזה?", אלא "מה?", כגון "ההחלטה כי..." תתברר אם נשאלת עליה השאלה "מה היא ההחלטה?" ולא "איזו החלטה?".

אם כן יש מקום לתמוה, מאין הדעה-ההנחה, שיש גם "כי" כפותחת משפט לוואי אדייקטיבי? דומה שאפשר להצביע על מקורה האפשרי של הסברה במשפטים החד איברים עם נושא הכימות "רב". לדוגמה במקומות האלה:
 "ויבטחו על-רכב כי רב ועל מפרשים כי-עצמו מאד" (יש' לא א); ע' חכם ("דעת מקרא"): "והם בוטחים על המרכבות אשר רבות הן מאד בצבא מצרים". ונראה יותר: הם בטחו על הרכב מפני שהוא היה רב, ועל פרשים מפני שהם היו עצומים.

⁸ דרך משל רד"ק בפירושו ליהו' ג ד.

⁹ וראה א' אבן עזרא למקום: "הכ"ף לאמתת הדבר".

¹⁰ וראה בערך "כ-" במילון "אוצר לשון המקרא" שבהתקנה ובהכנה לרפוס.

¹¹ עיין R. Gordis, in *H.L. Ginsberg Jubilee Volume*, Philadelphia 1966, p.178.

¹² ראה במאמרי על "כי" בלשון בן-סירא בדברי הכנס על לשון בן סירא והמגילות הגנוזות שנחקיים בליידן בימים 11-14 בדצמבר 1995 (בהכנה לרפוס).

¹³ כגון בספר הלימוד לתחביר של בלאו, יסודות התחביר, ירושלים תש"ד, סעיף 24 (עמ' 96 ואילך).

"ראה-אויבי כי רבו, ושנאת חמס שנאוני" (תה' כה יט); ע' חכם ("דעת מקרא"): "שהם רבים"; ולא היא, אלא: הינקם אתה, ה', באויביי,¹⁴ מפני שרבים הם (ואני לבדי: "כי-יחיד ועני אני", תה' כה טז).

"ויאמר ה': זעקת סדם ועמרה כי-רָבָה, וחטאתם כי כבדה מאד" (בר' יח כ) - אין כאן משפט לוואי ("אשר רבה"), אלא מקרה של "כי" האמפאטית: ...אמנם רבה... אמנם כבדה... (וראה לעיל בסעיף 2).

"ואת בקיעי עיר-דוד ראייתם כי-רבו" (יש' כב ט) ותראו שרכו בקיעי עיר דוד; כלומר "כי-רבו" משפט מועצם הוא, כמושא של "וראייתם", ולא משפט זיקה (בקיעי עיר דוד אשר רבו).

4. גיזרונה ומעמדה של "כי" בחלקי הדיבר

אין להניח גיזרון שונה ל"כי" של השעבוד ול"כי" של מילת החיזוק ולראות בהן מקרה של הומונימיה: הגיזרון המקובל הוא ממילת הרימוז ki הפרוטושמית, כפי שהיא מתועדת באכדית ובדמיון מסוים גם בערבית. אלא שבעברית המקראית היא בעלת שתי משמעויות (למעשה תפקידים תחביריים) שונות, ואין בכך אלא המקרה השכיח של ריבוי המשמעויות (פוליסמיה) של מילים מכל הסוגים, כולל של מילות התפקוד.

שאלה אחרת עשויה לעלות בדבר סיווגה של המילה לחלקי הדיבר: כמילת החיזוק "כי" תואר פועל היא, ואילו "כי" של השעבוד היא מילת חיבור (משעבדת). אלא שאין בכך קושי עקרוני: התזוזה הקטיגוריאלית בין חלקי הדיבר השונים תופעה מצויה היא, והיא ידועה יפה גם בלשון המקרא. לדוגמה: "מאד" היא שם עצם (=ממון) וגם תואר פועל (כמגביר); "גם" היא תואר פועל (של העצמה, כמגביר; או של הוויתור) ובמקום אחר (כגון יחד עם "כי") היא מילת חיבור (משעבדת).¹⁵

¹⁴ "ראה" במשמעות של שמחה לאיד, נקמה באויב, מצוי בלשון המקרא בעיקר בצירוף "ראה ב-", וכאן בא בלא ב-. עיין במאמרי על "ראה ב-" במחקרים בלשון ה-ו (ספר היוכל לישראל ייבין), ירושלים תשנ"ב, עמ' 67-78.

¹⁵ עיין במאמרי על יחס הויתור בלשון המקרא, תעודה ב (תשמ"ב), אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 325-348.